

ԱՆՑԵԱԼԻՑ ՄԻ ԲԵԿՈՐ

ԱՐՇԱԿ ԱԹԱՅԵԱՆԻ

I

Չեղնից ձվ է գիշերել շուրսը, ջինջ օդի, յուլիսեան պարզ երկնքի տակ: Ասում են՝ բանաստեղծութիւնը շարարկաբանութիւն է. ճշմարիտ, այդպէս ասողները իսկի ձեն գիշերել շուրսը, ջինջ օդի, յուլիսեան պարզ երկնքի տակ. եթէ նրանք գիշերած լինէին շուրսը, ջինջ օդի, կենսաբեր զեփիւռի, շարան-շարան շողշոյլին ասողերի, նազ ու թաղով սահող լուսնի, անմռունչ սար ու ձորերի, քար ու քոյրերի, բաշ ու բաշայի շիւթանքի տակ, այն ժամանակ կ'հասկանային, թէ ինչ է բանաստեղծութիւնը: Ս', յուլիսեան գիշեր, խնկիլի, անձառելի գիշեր. հեռու գիւղից հնչող աքաղաղի ձայնն անգամ թովչանք է աղչում, ճպուռի ճիւ-ճիւը, գորտի կռռոցն անգամ խորհրդաւորութիւն են տալիս յուլիսեան գիշերին: Պառկելիս փափուկ անկողնիդ մէջ, քունդ չէ տանում, բնութիւնն օրօրում է քեզ, բաց հանդարտ, մեղմիկ, քեզ չէ յոգնեցնում, չէ շշմեցնում: Կէսգիշեր է. լուռ, ձէն ու ձուն չ'կայ, կարծես հրամայւած է ամենքին սուս կենալ, կարծես ամեն ինչ մի բանի է ստասում... Յանկարծ հեռւից՝ «հէհէհէ, հէհէհէ, հէհէ...» լսւում է օդում մի զիլ ու ձղձող հնչիւն, արձադանք տալիս լեռ ու խորերում, հեռանում, անցնում, կորչում, մեռնում... այդ այգեպանի, կամ անխոնջ ջրաղացպանի ձայնն է, նա կանչում է իր ընկերոջը: Կամ գիշերային այդ խորհրդաւոր լռութեան ժամին յանկարծ հասնում են ականջիդ տխուր, մեղամաղձոր բայաթիի թափառող խաղերը, շոյում են լսելիքդ, սիրտդ ճմլւում է, հոգիդ

լայնանում, մեծանում, թւում է թէ երկնքիցն է գալիս այդ եղեմական գեղգեղանքը. լցւում ես մի քաղցր, շուրեկան ահով, կուչ գալով՝ գլուխդ ծածկում ես վերմակիդ տակ, ցօշն իջնում է վրադ... Ե՛յ, ձեզնից ո՞վ է գիշերել շուրսը, ջինջ օդի, յուլիսեան պարզ երկնքի տակ... Երկար երկար քունս չէր տանում:

Թեւս յենած բարձիս, հայեացքս յառած հեռուն լուսնին տակ սևին տուղ մի կէտի, թաշւել էի երազանքի մէջ: Ու Սիրանոյշն էր իհարկէ աչքերիս դէմը, իր ձայն ու կատակները հնչում էին դուռ ականջիս. իսկ կրծքիս տակ մի երջանիկ ու անդորր թեթևութիւն...

Ել ուրիշ ոչինչ չեմ յիշում: Երբ յանկարծ շարժւեցի ու աչքերս բացի՝ առաւօտ էր. արեւածագ:

Վաղ էր դեռ. արագ հագնւեցի ու սկսայ անհամբեր անցուդարձ անել մեր այգում, կանաչի միջով, չ՛մոռացայ անօթի վորովքիչ գելաս ու հոն ուտելու, մինչև որ մեր գործարանում բանող աշխիկները հաւաքւեցին, գործարանը կենդանացաւ:

«Երևի այս աշմուկը զարթեցրած կ'լինի նրանց, գնամ, մտածեցի ես և քայլերս ուղղեցի գործարանի կողմը: Ճիշտ որ. մեր հիւրերը ու ծնողներս արդէն ժողովւել էին այգու մի անկիւնը. ծառերի տակ, սեղանի վրայ բազմած էր ինքնաեռը, և նրա կողքին շարւել էին կաթի ու սերի ամանները:

— Ա՛յ, պարոն Արշաւիրը, բացականչեց Սիրանոյշը ձեռը մեկնելով դէպի ինձ:

— Արշաւիր, ո՞ւր էիր կորել, կարծում էինք գայլն է տարելքդ, ժպտալով կատակեց Սոկրատը՝ օրիորդի եղբայրը:

Ես թեթև բարեկեցի բոլորին և նստեցի:

— Գիտէ՞ք ինչ կայ, ասաց օրիորդը, աւելի լաւ չի՞ լինիլ, եթէ զնանք գետի ափին թէյ խմենք. այստեղից մի քանի քայլ է ընդամենը:

— Այո՛, այո՛, շատ լաւ կ'լինի, ձայն տւի ես:

— Զէ, ինչ կարիք կայ, թէյից յետոյ մարդ կ'ուղարկենք գիւղը ձկնորսի ետևից, ուռկան վերցնի գայ, և կ'զնանք գետը ձուկ որսալու, առարկեց Սիրանոյշի հայրը:

Ես անմիջապէս դիմեցի գործարանը, ծառաներից մէկին ու-

շարկեցի ձկնորս Խաչատրի ետևից. և երբ եկաւ, բոլորս միասին գնացինք գետի ափը:

Մինչ մեր հայրերը առևտրի մասին էին խօսում, թէ ինչպէս էր բոժոժի գինը այդ տարին, մերաքսէ թելի փութը քանիսով է գնում Մարսէլ, կամ այս ինչ վաճառականն ինչպէս սնանկացաւ մերաքսագործութիւնից, այն ինչն ինչպէս հարստացաւ նոյն մերաքսագործութեամբ, ձկնորս Խաչատրուրը հանեց տրեխներն ու գուլպաները, վարորդը վեր ծալեց, ափամերով կծեց ուռկանի մի ծայրը, միւս ծայրը ձախ ձեռն առաւ, թոկը աջ ձեռը, ուռկանը յետ փարաւ և ապա արամներից ու ձախ ձեռքից բաց թողնելով շարկեց գետի մէջ, աջ ձեռքում պահած ունենալով թոկը, յետոյ հանդարտութեամբ ուռկանը քաշեց, մինչև կապարի ծանր գնդակները յափաղով քարշ գալով՝ կիտեցին իրար վրայ, և ապա ուռկանի ճորից բռնելով՝ արագութեամբ շուրս քաշեց ցամաք և բաց արաւ օրիորդի «բախտին»։ Հինգ հար մեծ-մեծ զիրաւ ձկներ թըրպորտով ընկան գետին։

Օրիորդը հրճեց իր այդ բախտից, և մենք շարունակեցինք գետի հունով վերև բարձրանալ. նա չէր հեռանում ինձանից, անչափ խօսում էինք, անչափ ծիծաղում։ Օրիորդը շառագունել էր շողից և բաւականութիւնից, իսկ ես պարտասպ էի փոքրիկ երեխայի նման վազելու, ցատկելու, գրկելու, երեխայի պէս չարութիւն անելու, երեխայի պէս լալու, ծիծաղելու։ Իզուր չէի ենթադրել ախր, որ Սիրանոյշը բանաստեղծականը սիրելիս լինելով, պէտք է որ ինձ էլ սիրի և զգում էի, որ սիրում էր։

Ու գնում էինք միասին թթենիների փակով աշտուժ ու երջանիկ։ Գնում էինք...

—Հէհէ, յանկարծ լսեցինք ծառայի ձայնը և յետ նայելով պեսանք, որ նա ձկան բեռը ցած է դրել, զլխարկը ձախ ձեռն առել և մեզ է կանչում նրանով։ Մենք յետ դարձանք։ Մօտ երկու ժամէաց ընթացքում Խաչատրուրը երկու փութից աւելի ձուկ էր բռնել մի վերտից ոչ աւել քան չորսութեան վրայ և մտադիր էր էլ առաջ ղնալու, եթէ միայն ծառան չգանգատէր բեռի ծանրութիւնից։

—Բաւական է էլի, այնքան ձուկ մի շաբաթ չես ուտիլ, բա իմ մէջքն էլ խեղճ չէ, կոտորւում է:

Մենք շարձանք մեր ծնողների մօտ: Մատաներից մէկը մորթել էր գառը, ծառի բունից կախ արել ու մաշկում էր: Միւսը խարոյկներ էր կազմել, երրորդ տեղը խորովածի համար քարեր էին քարսում: Մեր ծնողները խօսում էին, երկու տղամարդ մի տեղ, երկու կին մի տեղ, երեխաները թամբի էին տալիս, մէկը միւսին խփում էր ու փախչում, իսկ հարւած սպասողը վազում էր ջեպեից, և եթէ բռնում էր մինչև մի ուրիշից հարւած արանալը, բռնւողն էր թամբ քառնում: Իսկ վճիւր գեյտն էլ մէն-մէնակ վշշում էր հա, վշշում՝ արևի արծաթէ աչք ծակող պսակն իր մէջ առած...

Սարանոյշն ու քոյրս՝ Թե. Թե. շուրով առանձնացան իրանց խօսք ու զրոյցով: Մնում էր, որ ես բաւականանայի Սոկրատով. չէ որ նա էլ իմ ընկերն էր. ինչ արած:

Սոկրատն սկսեց պատմել, թէ ինչպէս ուշալ Դպրոցն աւարտելուց յետոյ ուղւում էր բարձրագոյն Դպրոց մտնել, բայց հիւանդացաւ, առողջանալուց յետոյ այլ ևս ուշ էր, ուստի սկսեց հօրն օգնել, մինչև որ կ'գայ նոր ուսանողական տարին, կ'գնայ բախտը փորձելու մայրաքաղաքների ճեմարաններում. բայց հասաւ հետեւեալ ուսանողական տարին, և նա չ'գնաց, վճռեց բաւականանալ ունեցած պաշարով և հօրն օգնել, մանաւանդ որ հիւանդութիւն էր: Նա ուսումնասիրում էր շերամապահութիւնը և մրտադիր էր այնպէս անել, որ իրանց գործարանների բոժոժն ինքը մատակարարէ. արդէն փորձեր էր արել, և աջողւում էր:

Ես էլ պատմեցի ճեմարանական կեանքից, ու զիւղում անցկացրած օրերիս մասին:

Ես Պետերբուրգի լեռնային ճեմարանի առաջին կուրսից փախադրւել էի երկրորդ, և եկել էի ամառը ծնողացս մօտ հանգըստանալու:

Եւ իսկ որ հանգստանում էի:

Մինչ այս մինչ այն, ձուկը պատրաստ էր, ծառերի շաքում փռած սփռոցի շուրջը շարեցինք այն կարգով, ինչ կարգով որ բաժանւած խօսում էինք—հայրերս իրար մօտ, մայրերն իրար կողքի, երեխաները նրանց երկու կողմից, քոյրս ու Սիրանոյշն իրար

մօտ, ես ու Սոկրատն էլ մի փեղ: Բայց և այնպէս Սիրանոյշը միւս կողմն էր. թէև սկզբից ես մինչև անգամ մի ծանրութիւն զգացի այդ հանգամանքից, թէև ինձ թւում էր, թէ բոլորը մեզ են նայում, բոլորն էլ գիտեն մեր գաղտնիքը, բայց վերջն անցաւ ամեն բան, և սկսեցինք հանաքներ անել, անմեղ, պարզ հանաքներ: Ճաշը շատ վառ էր անցնում, խօսակցութիւնը շարունակւում էր: Գինին էլ մի կողմից էր գլուխներս տաքացնում. բայց քանի խմում էինք, այնքան ինձ զսպում էի, աւելի էի մտածում, որ մի անխոհեմ վարմունքով կամ խօսքով կարող եմ ոչնչացնել Սիրանոյշի վրայ թողած տպաւորութիւնս, ուստի ինձ աւելի լուրջ էի պահում, աւելի քիչ էի խօսում. այնպէս որ ճաշը վերջանալուց ինձ հաշիւ տալով և Սիրանոյշին նայելով՝ փեսայ, որ ինձ օրինակելի եմ պահած և ստացած արդիւնքս սպասածից շատ աւելի էր. և մէջս շատ ուրախացայ:

II

Յաջորդ առաւօտը Վաշաւորի կիրակին էր, ու մենք գնալու էինք մեր մօտակայ յայտնի ուխտատեղին. արդէն Սիրանոյշենք Դրա համար էին քաղաքից եկել: Դեռ գիշերէր, ժամը երեքը, գործարանից լսւում էր այն աղմուկը, որ փրել էր գիւղում. գիւղը Դարտակում էր: Շուրջով աղմուկը լսելի եղաւ գործարանի մօտով անցնող ճանապարհի վրայ: Գիւղացիք, մեծ ու փոքր, շտապում էին ուխտաւրին. արևի տապին չ'ենթարկւելու համար էին շուտ Դուրս եկել: Այդ փոքր ամենանշանաւորն է իմ հայրենիքում, նշանաւոր է նոյն իսկ Զատիկից, Մնունդից. Այդ օրը գիւղացու միակ ուրախութեան, քէֆի օրն է, փունը լի է, հոգս չունի: Այդ օրը նրա աղօթքի օրն է. փիւղացին այդ օրն է ուխտ կնքում, այդ օրն իր ցաւերի ու հոգսերի մասին հաշիւ ուղարկում Բարձրեալին՝ սուրբի միջոցով: «Ձու հա չո՛ւ» անելով երեխաներով բեռնած էշերին, ջորիներին բզելով, ամէն մէկն աշխատում էր ինքն առաջինը հասնել սուրբին, առաջինը ծունկ խոնարհել նրա մատուռի մաշած քարերի վրայ, առաջինը լսեցնել Աստծուն իր աղերսանքը, քանի որ սուրբի գլուխը չի խառնւել անթիւ աղաչանքներ լսելուց:

Առաւօտեան ժամը ութին մենք էլ ուղևորեցինք Դէպի լեռները, ուր դպնւում էր ուխտատեղին: Չ'նանձա մեր ուշ ծանա-

պարհւելուն՝ վերջին հասնողներից չէինք, մեր ետեւը մեծ ժողովուրդ թողինք:

Ձեմ ուղում ձեզ ձանրացնել երկնաորիպ լեռների, նրանց լանջերին փռած խնկաբոյր ծաղիկների, լեռնային կենսաբեր օդի ու ջրի նկարագրութեամբ, այդ ամենը պէտք է տեսնել միայն և ոչ թէ լսել: Հայաստանն առաւել է այդպիսի սքանչելի վայրերով, ահա թէ ինչու հրկիզեալ Պաղեստինի բնակիչները գրախոր են անւանել մեր աշխարհը: Գրախոր որ գրախոր:

Ձառիվերի ու նեղ կիրճերի միջով, ուր խռնւած է մի հոծ բաղնութիւն, մարդկան մի ահագին զանգւած, գլուխների մի ծով, հազիւ էինք կարողանում ճանապարհ բանալ մեր ձիերի և մեզ համար: Տղամարդիկս իջել էինք ձիերից, և իմ ձիիս կապը ծառան բռնած՝ առաջ էր տանում: Յանկարծ աղմուկն աւելի սաստկացաւ, գոռում գոչում էին այս ու այն կողմից. նայեցինք դէպի վեր. ժայռի մի ահագին բեկոր սարսափ տարածելով շուշը՝ թաւալդոր թռչում էր վերեւից ուղիղ մեզ վրայ... Մի կողմը բարձր ժայռ էր, միւս կողմն առհելի վիհ, առաջ գնալ չէր կարելի, յետո՛ւ դառնալ չէին թողնում: Ժողովուրդն աւելի և աւելի խռնեց, իրարանցումն աւելի մեծացաւ, մի գլուղացի ապուրակ հասցրեց Սիրանոյշի... ձիու դնչին, ձին ծառս եղաւ, կանգնեց ետեւի ոտների վրայ, Սիրանոյշը չկարողացաւ իրան պահել և... պիտի դլորէր անդունդի խորքը, եթէ... եթէ ես օգնութեան չհասնէի: Եւրեակայեցէք այն վախը, այն սարսափը, որ զգաց Սիրանոյշը. նա դեռ չէր հաւատում, թէ ազատւած է, նրան թւում էր, թէ հիմա կ'գլորւի ժայռից դէպի ցած և յետո՛ւ յետո՛ւ էր քաշում: Նա աւելի սարսափեց, երբ տեսաւ, որ կանգնած է անդունդի առաջ, սուր ժայռի ծայրին:

Անցաւ մի րոպէ, և նրա դէմքին վախից առաջացած դունափութեանը խառնեց երախտագիտութեան զգացմունքի արդասպանութիւնը. Սիրանոյշը մեղմիկ վերցրեց ձեռս, համբուրեց և սեղմեց կրծքին...

Մինչ մայրը հեռուից լսելով աղջկայ հետ սարահաճ փորձանքը ճշեց ամբոխը, անցաւ հասաւ մեզ:

—Այդ ի՞նչ պատահեց, Սիրանոյշ. վնչ իմ աչքերս կուրանան, ասաց նա, ես ինչո՞ւ քեզ աչքից թողի:

Քարը ոսկոսպալով՝ ծռել էր իր ճանապարհը և շեռ գլորւում էր մեզնից ներքև զառիվալով:

Շուրջով հասանք լերան զագաթը և անշուշտ երևաւ մեր փոխան անկողնի մէջ, որ այդ սարի վրայ ամեն մի գիւղ իր սեփական անունով, գիւղի ամեն մի ընտանիք էլ իր պատկանական անունով: Եթէ մի ընտանիք որեւէ պարտաւոր է կարողանում մի վարչապետ սուրբին աչքերէլ, նրա անունը դառարկ է մնում. շարքի է պատահում, որ բռնեն այդպիսի անունը, այն էլ քաղաքից եկած որեւէ ընտանիք. այդպիսի դատարկ մնացած անունը հազար գիւղ են լինում:

Մերոնք բոլորը գնացին լուսնու անկողն, իսկ ես, Սոկրատես և Սիրանոյշը գնացինք սարի վրայ ման գալու, ծաղիկներ քաղելու: Մի ծառայ մնացել էր պահապան, միւս երկուսը գնացել էին խոր կորելու ձիւրի համար:

Երբ վերադարձանք զբոսանքից, մերոնք արդէն բոլորել էին սփռոցի շուրջը, նախաճաշում էին:

—Ա՛խ, Աշըլ-Ալեքսանն այսպէս լինէր, Գէորգ, դարձաւ օրիորդի հայրը իմ հօրս. էլ մեր քեջին քեջ էր հասնիլ:

—Աշըլ-Ալեքսանը թուրքերուն է հիմի, այսպէս նա չի երևալ:

—Ի՞նչ կ'որք, եթէ ձեզ մի բարի լուր հաղորդեմ, ասաց մի առողջ երիտասարդ մեր հարեան վրանից:

—Հը՛, ի՞նչ կայ:

—Աշըլ-Ալեքսանը եկել է, թուրքերի վրաններուն է, շուրջով կ'արձրանայ սարը:

Աշըլ-Ալեքսանը մեր ամենաշատնի երգիչն էր: Եւ արժանի իր համբաւին. ես լսել եմ Աովկասի ամենաշատնի բոլոր ասիական երգիչներին՝ իբրեւ երգեցողութեան սիրահար, բայց բոլորը ոչինչ են թւացել Ալեքսանի առաջ: Նրա ձայնը ուժգնութիւն չունի, բայց խաղերը, մեղմիկ զեղքեղանքը, թանձրութիւնը հասած են աներեւակայելի կայարարելութեան: Նա երգում է ոչ թէ իբրեւ արհեստավար, այլ իր սրտի ու հոգու խորքերիցն է երգում, իր ցաւերն է լալիս: Նա բնականից կրքով և զգայուն լինելով, աւելա-

ցրել էր այդ հողեկան յատկութիւններին և՛ խորին վիշտն այն օրից, երբ հողին էր յանձնել իր միակ հասած որդուն: Այդ ժամանակ նա արդէն երկրորդ երկրասարդութեան շէմքը ուր կոխած պղտարդ էր, բայց նրա կորովի ձայնի ելեէջները, որ զգացմունքների մի-մի հրաշալի հիւսք էին, քանի զնում, այնքան աւելի էին շառնում ազդու, շուրեկան, թունաւորող, այրող: Սակաւ չէ պատահել, որ ես լացել եմ նրա սիգեւանը լսելուց, կամ ապշել նրա ձայնի հարստութեան վրայ, երբ նա երգել է ռաւա, սկսելով ամեցածոր նոսրայից, բարձրացնելով անասելի ասորիճանի և էլի մեղմացնելով, հալցնելով, ցածրացնելով մինչև դեպի: Հրաշք է, հրաշք...

Թէ ինչ ուրախութիւններ է անում խաչ եկած հաղարաւոր ժողովուրդը, այդ արժէ տեսնել: Այս կողմում զուռնաների զիլ ձայնը որոտեցնում է ժէռ ու քարերը, այն կողմում մի երկրասարդ մահուդ շուխայի թեքերը ծալած՝ վառւած խփում է թառի լարերին, իսկ պճնւած հարսը ամօթխածութեան ժպիտը բերանին, սպիտակ թաշկինակը ձեռին նազ թիզ, սաղ ու բազ անելով սարում է հանդարտ, իսկ շուրջը ծափահարում են ամենայն եռանդով, սարը թնդեցնում: Մի ուրիշ անկիւնում մէկը սազը շոշին Դրած՝ գլխաբաց կրակ կտրել, միսը փափախը ձեռին կկլկացնում է շիքեւստան. մէկը փողն է լարում և սկսում ուզունդարան, միւսը մի «ահ» անելով թռչում է տեղից, ծուլ-ծուլ անելով, կռնալով, ցածրանալով, բարձրանալով կաքաւում: Մի ուրիշ տեղ հեռու գիւղերից մի քանի ազգական-բարեկամ կանայք են նստել, Դարդ Դարդի են պալիս, խօսում, ծիծաղում, լալիս ու հրճում: Ո՞րն ասեմ, ո՞րը թողնեմ:

Մենք ևս քէֆ քաշելու նպատակով էինք եկած, պէտք է որ միւսներին նմանէինք: Ալեքսանն ու Մանասը, որ իրիկնաշէմին վրայ հասան, մեր քէֆին քէֆ տւին: Շուտով ահագին ժողովուրդ հաւաքւեց մեր շուրջը: Ժողովրդի միջից խրախուսական, շնորհակալական բացականչութիւններ էին հա, որ թափւում էին Ալեքսանի հասցէին և աւելի վառում նրան:

—Ալեքսան, մի բայաթի վերցրու, խնդրեցին:

—Ձէ, եղբայր, ուրախութիւն խանդարելը լաւ բան չէ, Դեռ

նոր ենք սկսում. վաղը ճանապարհին կ'անեմ, պատասխանեց Ալեքսանը, որ առանց բացթիի էլ լացացնում էր:

Բայց ժողովուրդն սկսեց խնդրել, պահանջել, որ նա մի բացթի կանչէ. էլ չ'կարողացաւ Դիմադրել, բոլորի Դէմ գնալ, սկսեց Բոլորը լարել էին, սիրտները թնդում էին, բոլորն էլ պատրաստուում էին հիանալու, թախծելու, արտասուելու, խնդալու: Նւ ահա սկսեց՝ սարսուռ ազդելով ամենքի վրայ. յետոյ աննկատելի կերպով անցաւ մի փող, երկրորդ փողի միջից բոլորն արդէն կախարդւել էին, արդէն Դիմադրել կախել էին, խոնարհւել, երեսները շառագունել, խեղճացել. իսկ երբ վերջին երկու փողը կրկնեց և վերջացրեց մի մեռնողի խաղով, կարծես քարացան ամենքը, միայն թեթեւ հառաչանքներ էին, որ լսում էին գլխի թեթեւ օրորոցի հետ: Լռեց Ալեքսանը, ինքն էլ գլուխը քաշ գցեց, այդպէս մի րոպէ փրկեց ընդհանուր լուռութիւն. յետոյ սկսեցին մէկ-մէկ գլուխները բարձրացնել, հառաչել, նայել Ալեքսանի Դէմքին ապուշ ժրգփ փով և հիանալ. բայց ոչ ոք չէր կարողանում արտայայտել իր հայեացքը, որպէս ցանկանում էր:

— Պահ, պահ, աշամորդի չէ անիծւածը, մեզ սպանեց, մեզ կոտորեց, հոգիներս առաւ. սալախնայի ճուղը, շան որդին, լսում էին ամեն կողմից:

— Ա՛ Մանաս, մի ուրախ պար ածա, Դու էլ ի՞նչ ես քիթ ու մուրթ կախել, Դարձաւ Ալեքսանն իր եղբօրը:

Մանասը ոչինչ չ'աժեց, բայց քեամանչա ածողը Դիմադրելին նւագեց, որը կայանում է նրանում, որ ոչ թէ իսկապէս նւագում է, այլ խօսեցնում է քեամանչային (Դիմադրելին), զանազան հարցեր է փալիս նւագողը, քեամանչան պատասխանում է. յետոյ քեամանչան նւագողից լսելով՝ որ իր ծնողները մեռել են, սկսում է ողբալ. ապա նւագողը քեամանչային յայտնում է, որ խաբել է ծնողները կենդանի են, քեամանչան սկսում է ուրախութիւն անել, պարել, նւագողի ծնկան վրայ և Դիմադրելին անել (պարի եղանակ նւագել):

Ամենքին ծիծաղ պատճառեց այդ կապակախաղը, ուրախութիւնը կրկին վերականգնեց:

Հապա իմ Սիրանուշը:

Նա լռել էր. ու այնքան էլ ուրախ չէր երևում: Նստել էր կանանց մէջ, կծկել, շար քիչ էր ժպտում: մանաւանդ երբ արեւը մայր մտաւ, ցուրտն ընկաւ: Սիրանոյշի գոյնը թռաւ, շողում էր ցրտից, մտաւ շորերի տակ և այդպէս մնաց մինչև առաւօտ: Ինչպէս երևում էր նրա տհաճ շէմքից, շար էլ դո՛հ չէր լսալ դալուց, նա չէր կարողանում ընդհանուր ուրախութեանը մասնակից լինել: Նա օտար էր այդտեղ:

III

Առաւօտեան լուսածագին բոլորս ուրի վրայ էինք, միայն երեսնաներն ու Սիրանոյշն էին քնած. նա էլ էր երեսնաց հոգով. նրա երեսը բացել էր, հովը փչում էր ալ-վարդ երեսին, ճակատի վրայ ընկած խոպոպիկները ետ մղում, բաց էլի դալիս՝ յամառութեամբ նստում էին իրանց տեղը: Մի, ինչքան գեղեցիկ էր նա, ինչքան գրաւիչ. ո՞վ չէր ցանկանալ նրա տէրը լինել, նրա ընկերը, նրան իրը անւանել:

Մերոնք զնացին մի վերջին անգամ ուխտ անելու, Սոկրատը նոյնպէս, մնացի ես քնածների մօտ: Նացում էի Սիրանոյշին, նացում այդ հանգստացող շիցուհուն և չէի կշտանում: Երվանդանը արշալոյսը միացել էր նրա շէմքի հետ, վառել, մի կախարչական փայլ էր տալիս: Ես նախանձում էի արշալուսին, թէ ինչո՞ւ ես էլ չեմ կարող զարդարել սիրած էակս, ինչպէս նա:

Վերջապէս աչքս դարձրի սարը փաթաթած ամպերի ճովին, որ մեզնից ներքև ալեկոծւում էր, շէպի վեր սողում, ժայռին փաթաթւում որպէս ապարոշ: Սողալով, սողալով եկաւ մեզ պատեց մառախուղը, մինչև որ մերոնք եկան. Սիրանոյշն ու երեսնաները վեր կացան սառսռալով ցրտից, երես լանալուց էլ հրաժարեցին ցրտի պարծառով. ձիերի կապից բռնած իջանք շէպի ցած: Սարը համարեա շարտարկ էր, բոլորը ցած էին իջել, մենք վերջիններից էինք:

Մի ժամից հասանք սարի ստորոտում գորնուղ աղբիւրին, որի ջրից յուլիսեան ամենասաստիկ տապի ժամանակ անգամ չէ կարելի էէս բաժակ խմել՝ այնքան սառն է: Այդտեղ լացեցին ովքեր չէին լւացել, հեծանք ձիերը, և ես ու Սոկրատն առաջ անցանք մերձակայ անտառում յարմար տեղ պատրաստելու մերոնց համար: Մա-

ձիուէ գլուխը շիրմամբ պահեցիր. ասաց օրիորդը, երբ ես հաւասարեցի նրան:

— Ես ինձ աւելի բախտաւոր կ'համարէի, եթէ ասէիր՝ «ինչ գրաւիչ տղայ ես, և ոչ թէ բարի. ասացի ես իսկոյն զղջալով ասածիս համար:

— Ուզում ես, որ գրաւիչ էլ անւանեմ քեզ. բայց, զիտեմ, գրաւիչներին սիրում են:

— Է՛, միթէ ես անարժան եմ սիրոյ. անարար, սրտազին սիրոյ:

— Դ՞հէ... Տէր Աստուած. ո՞վ ասաց քեզ այդ բանը. կակազեց նա ու հայեացքը գցեց ցած:

— Երևում է...

— Ո՛չ, չի երևում, շու գրաւիչ էլ ես, զեշեցիկ էլ, հողիդ էլ գեշեցիկ. ես չեմ մոռնալ այն, ինչ որ շու երեկ արիր ինձ համար. ուզում ես ապացոյց...

Եւ նա յանկարծ կռնալով թամբի վրայ փաթաթեց վիզս համբուրեց ինձ. նոյն արագութեամբ քաշեց ու առաջ խոցացաւ:

Մի համբոյր... Ինչ է մի համբոյրը. բայց ես արբել էի այդ մի համբոյրից: Շուտ հետեցի Սիրանոյշին, մինչև հաւասարեցի նրան: Նա ձին հանդարտեցրեց, ես նոյնպէս:

— Սիրանոյշ, եթէ այս համբոյրը լոկ երախտագիտական զգացմունքից բխեց, ես այնքան էլ ուրախ չեմ:

— Ո՛չ... Ինչո՞ւ... ան մի տանջիր ինձ... կարծես չես հասկանում...

— Սիրանոյշ...

...Քէֆ, քէֆ առաջներիս էր դեռ, երեկոյեան ինչ քէֆ էինք արել որ: Իմ սիրած անտառում մարմանդի վրայ տեղաւորել էինք, սփռոցը գցել, խոնջոյնքն սկսել: Գինին հոսում տկճորներից: Օ՛, չ'կարծէք թէ ես շատ էի խմում, իսկի չէի էլ խմում, ես առանց այն էլ հարբած էի: Սիրանոյշը նստել էր քորջա մօտ, շոյում, գոլրգոլրում էր նրան: Մէկ-մէկ էլ աչքի տակով նայում էր ինձ, ժպտում երջանիկ: Նա երեկւայ հակառակ մեծ ուշադրութեամբ էր լսում Ալեքսանի երգերը, և նրա ղէմքի վրայ արտայայտում էր փոթորիկոյ զգայուն հոգին:

Ո՞վ չէ փառք տւել սիրոյ պայծառ աստծուն իր սիրելի էա-

կին երջանկութիւն բաշխելու համար: Ես ինձ եօթերորդ երկնքումն էի զգում՝ սիրածին բախտաւոր տեսնելով: Ինձ թուում էր, թէ գլխաւորապէս ես էի նրա երջանկութեան պատճառը, և իհարկէ ես էի:

Երբ իմ կենացն առաջարկեցին, Սիրանոյշի ծնողները կրկին շնորհակալութիւն յայտնեցին նախորդ օրւայ պատահարի համար. ես ինձ հերոս զգացի. և հոգիս լցեց խնդութեամբ, երբ մանաւանդ Սիրանոյշը թողութիւն խնդրեց ծնողներից ինձ հետ բերուղի շաքար խմելու. նրանք ազատութիւն տւին:

Փառաւոր ճաշը վերջացնելուց յետոյ հեծանք ձիերը, մերոնք ճանապարհը ծռեցին Դէպի մի ուրիշ ուխտատեղի... ճշմարիտ, թիւ չկայ այդ անտառների, սարերի, ձորերի մէջ գտնուող ուխտատեղիներին: Ուր որ մի աստուծապաշտ ճգնաւոր է երևացել, այն տեղ ժողովուրդը սրբացրել է, շատ անգամ հաստապարանոց արջերի որջերը ճգնաւորի խուցի տեղ ընդունելով:—Մերոնք ճանապարհները ծռեցին Դէպի մի ուրիշ ուխտատեղի, ի միջի այլոց և՛ Սիրանոյշն ու Սոկրատը՝ երեխաներին իմ խնամապարութեանը յանձնելով: Մի այնպիսի ուրախութիւնից յետոյ Դայեակի Դեր ստանձնելը շատ անշնորհակալ պաշտօն է ջահելի համար, բայց ինչ կարող էի անել: Եւ իմ փոքրիկ կարաւանը սկսեց առաջ ընթանալ կրիայի քայլերով. մինչև որ մի ժամից յետոյ մերոնք եկան, ես ու Սոկրատը թողինք նրանց և առաջ անցանք. ջահելը համբերութիւն չունի ձերի քայլովը քայլելու: Օրւայ ուրախութիւնը կատարեալ անելու համար ես երկու օր առաջ պատւիրել էի Խաչատրին, որ տանն էր մնացել, ձուկ որսալ և սպասել մեր գալուն: Մենք շտապեցինք պարտաւորութիւն տեսնելու գործարանում: Խաչատուրն ահագին քանակութեամբ ձուկ էր բռնել նորից, թափել այգում աւազանի ափին, փորները ճշում էր ու լւանում:

—Աֆֆէրիմ, Խաչատուր, կանչեցի ես ձիու վրայից: Նա նայեց ինձ և տխրեց, որ արդէն Դարձել ենք:

—Իսկ ես յոյս ունէի, որ կ'հասցնեմ ձեր գալտին. բայց Դուք վերադարձել էք, իսկ ես նոր եմ սկսում մաքրել, ասաց Խաչատուրն աւտոսալով, որ չ'կարողացաւ ցանկալի պաւարութիւնը գործել:

—Ոչինչ, միայն երկու հոգի ենք եկել, մերոնք հազիւ երկու ժամից երևան, միամտացրի ես:

—Հա, շէ լաւ է, լաւ է:

Տւի հարկաւոր պատւէրները. և Սոկրատի հետ միասին անցանք շէպի գետը՝ լողանալու:

IV

Միւս օրը խօսակցութիւն ունեցայ Սիրանոյշի հետ... մեր ամուսնութեան մասին...

—Սիրանոյշ, ասացի ես՝ ոչ առանց ներքին շողի. կարիք չ'կայ էլ երկար բարակ խօսքերի. մեր սրտերն իրար լիովին հասկանում են, մնում է մեզ միայն մի բանի մասին խօսել լրջօրէն...

—Հասկանում եմ, ընդհատեց Սիրանոյշը, թէ ինչի մասին է խօսքդ:

—Հապա՛ ինչի:

—Ձէ շուր ասա տեսնեմ:

—Ես ուզում էի խօսել մեր... ամուսնութեան մասին:

—Լաւ:

—Դու ի հարկէ՛ համաձայն ես ինձ հետ ամուսնանալու:

—Ես ոչոքի չեմ սիրել, բացի քեզնից, հետեւապէս և ոչոքի հետ չեմ ամուսնանալ, բացի քեզնից, Բայց...

—Բայց ի՞նչ...

—Բայց շուր շեռ ուսանող ես:

—Է՛, ի՞նչ նշանակութիւն ունի:

—Ո՛չ, այդպէս թեթեւ աչքով չ'պէտք է նայել. շուր ամուսնանալով՝ ինձ այստեղ չես թողնիլ, ինքդ գնալ:

—Ի հարկէ՛ ո՛չ:

—Իսկ քեզ հետ գալով ես ծանր բեռ կ'առնամ քեզ համար:

—Ինչո՞ւ:

—Ես կ'խանգարեմ քեզ. չես կարող պարապել:

Ես մտածեցի և տեսայ, որ միանգամայն արշարացի է Սիրանոյշի առարկութիւնը:

—Հապա ի՞նչ անենք, շարձայ ես:

—Նշանակել ու գնալ. ես շեռ տասնութ տարեկան եմ, շուր

քսան. այս հասակում մինչև անգամ ծիծաղ կարող է պատճառել շատերին, փարթրինակ կարող է թալալ ամուսնանալու միտքը. Դեռ կարող ենք համբերել մի երեք-չորս տարի:

Ուրիշ ելք չունէի, սրիպւած պէտք է համաձայնէի. բայց նշանւել, անպատճառ. նշանւել, այդ անհրաժեշտ էի համարում սիրեցեալիս նոր-նոր փեսաներից ապահովելու համար, որովհետև չ'նշանւած աղջիկը մեր աշխարհում մի խորթ մայր ունեցող վառիկ է, ցինը կ'գա, կ'ցափշտակէ, ինքդ էլ չես իմանալ, թէ ինչպէս մայրը իր ճանկերով նրան ցինին յանձնեց:

Պէտք էր խօսել ծնողներիս հետ, նոյնպէս և առնել Սիրանոյշի ծնողների համաձայնութիւնը: Մտածեցի Դիմեմ մօրս. ես մօրիցս չէի քաշուում, և վարահ էի, որ ինձ կ'օգնէ, ու հօրս կը պատրաստէ: Եւ... Եւ ինչ երտգներ, ինչ ծրագիրներ...

Բայց վերջը:

Վերջը. ինչ վերջ էք ուզում: Վերջը շատ պարզ: Սիրանոյշը հիմի քաշաքում շատ հարուստ վաճառականներից մէկի կինն է. ու դարնանը ծնաւ իր չորրորդ երեխան:

Իսկ ես է', ձեզ ինչ իմ կեանքը. ձեզ խոստացայ միայն մի քեկոր իմ կեանքիցս: